

OSOBOWOŚCIOWE DETERMINANTY AKTYWNOŚCI MŁODZIEŻY W SZKOLNYM NAUCZANIU RELIGII

Treść: — I. Czym jest osobowość? — II. Podstawowy wymiar osobowości katechizowanej młodzieży. — III. Aktywność własna katechizowanej młodzieży. — IV. Osobowość młodzieży a jej aktywność w szkolnym nauczaniu religii. — V. Wnioski i postulaty katechetyczne. — Zusammenfassung.

Szkolne nauczanie religii realizowane wśród młodzieży jako specyficzna forma katechezy „(...) wpisuje się w „dialog zbawienia” między Bogiem i człowiekiem oraz służy temu dialogowi (...)”¹. Zmierza ono do wspomagania młodych wychowanków w integralnym rozwoju osobowości oraz w kształtowaniu samodzielnego w sądach chrześcijanina, odpowiedzialnego za siebie, innych i za świat². Tak ukierunkowane szkolne nauczanie religii jest warunkowane wieloma zróżnicowanymi czynnikami, nie tylko społeczno-kulturowymi, lecz także podmiotowymi. Decydują one w sposób znaczący o fenomenie aktywności młodzieży. Dlatego jest konieczne, aby nauczyciel religii znał w dostatecznej mierze przynajmniej niektóre podstawowe elementy konstytuujące strukturę osobowości młodych wychowanków, ich potrzeby i najgłębsze aspiracje serca ludzkiego, jak również dynamizmy działania³.

Orientacja na znajomość osobowościowych determinantów aktywności młodzieży w szkolnym nauczaniu religii stanowi sprawę istotną. Procesy zachodzące w toku szkolnych interakcji katechetycznych wymagają od nauczyciela religii znajomości adresatów katechezy, dobrze rozwiniętej kooperacji społecznej oraz umiejętności komunikacji. Należy więc poszukiwać odpowiedzi na pytanie: jaki jest wpływ osobowości na przejawianą przez młodzież w toku szkolnego nauczania religii aktywność? Chcąc rozwiązać ten problem trzeba najpierw ukazać, czym jest osobowość, jaki jest jej podstawowy wymiar oraz na czym polega aktywność własna młodzieży. W tym kontekście trzeba ukazać wpływ osobowości młodzieży na przejawianą przez nią aktywność w toku szkolnego nauczania religii. Zwieńczeniem całości podjętych analiz będą wynikające z nich wnioski i postulaty katechetyczne.

¹ DOK 143.

² Konferencja Episkopatu Polski, Dyrektorium Katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce, Kraków 2001, s. 84 (odtąd skrót PDK).

³ DOK 242.

I. CZYM JEST OSOBOWOŚĆ?

„Osobowość” jest pojęciem, które w literaturze pedagogicznej i psychologicznej funkcjonuje w różnych kontekstach semantycznych. W zależności od reprezentowanego stanowiska autorzy podkreślają elementy społeczne, kulturowe, wewnętrzne⁴. Zaznaczają jednocześnie, że osobowość nie jest czymś wrodzonym i gotowym, lecz dynamicznym, kształtującym się na drodze rozwoju osobniczego i zależy od plastycznej, odziedziczonej struktury psychicznej danej jednostki w kontekście zmiennych warunków społeczno-kulturowych.

Współcześnie większość badaczy osobowości zgadza się co do tego, że osobowość „jest dynamiczną i niepowtarzalną, a zarazem względnie stałą, konstelacją nabytych i wrodzonych właściwości psychicznych znamienych dla danej jednostki, a zarazem kształtującą jej charakterystyczną aktywność wewnętrzną i zewnętrzną”⁵. Określa ona psychiczną sylwetkę człowieka, konstytuowaną przez nabyte i wrodzone dyspozycje i schematy reagowania, powstałą jako wynik dojrzwania, uczenia się i przystosowania, determinująca dalszy jego rozwój i przystosowanie się. Podstawową funkcją osobowości jest kierowanie intencjonalną aktywnością człowieka, która to aktywność najlepiej wyraża się w tworzeniu i realizowaniu planów życiowych⁶.

W osobowości wyodrębnia się trzy poziomy, które odpowiadają trzem poziomom funkcjonowania człowieka⁷. Pierwszy z nich to poziom wrodzonych dyspozycji (motywacyjnych, temperamentalnych, instrumentalnych). Jest on, z punktu widzenia rozwojowego, najstarszym poziomem, którego dyspozycje można podzielić na popędowo-emocjonalne (potrzeby, popędy i emocje), temperamentalne (np. wrażliwość sensoryczna i emocjonalna, siła i szybkość reakcji, zrównoważenie emocjonalne, odporność) i instrumentalne (poznawcze i wykonawcze, określane jako wrodzone zdolności)⁸.

⁴ W psychologii istnieją różne teorie osobowości, które ujmują ją bądź jako układ cech charakteryzujących człowieka (teoria cech), bądź jako układ czynników ujawnianych w wyniku badań psychometrycznych (teorie czynnikowe), bądź też jako system struktur poznawczych jednostki (konceptje kognitywne). W niektórych koncepcjach psychologicznych podkreśla się związek cech czy struktur osobowości człowieka z właściwościami neorofizjologicznymi i hormonalnymi jego organizmu (np. H. Eysenck, R.B. Cattell); zob. G.W. Allport, *Pattern and Growth in Personality*, 1961; R.B. Cattell, *The inheritance of personality and ability. Research methods and findings*, New York 1982; L. Eaves, H.J. Eysenck, N.G. Martin, *Genes, Culture and Personality: An empirical approach*, London 1989; A.C. Heath, P.A. Madden, C.R. Cloninger, N.G. Martin, *Genetic and environmental structure of personality*, w: *Personality and psychopathology*, ed. C.R. Cloninger, Washington 1999, s. 343–362.

⁵ Z. Chlewiński, *Postawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, s. 15 i nn.; C.S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 1998³, s. 18 i nn.; W. Łukaszewski, *Szanse rozwoju osobowości*, Warszawa 1984, s. 198; S.C. Ouellette, *The relationship between personality and health: What self and identity have to do with it*, w: *Self, social identity, and physical health: interdisciplinary explorations*. Rutgers series on self and social identity, vol. II, ed. R.J. Contrada, R.D. Ashnove, New York 1999, s. 126–145; S. Siek, *Struktura osobowości*, Warszawa 1986, s. 14–15.

⁶ Mc. Adams, P. Dan, *The person: An introduction to personality*, USA 1994², s. 17–25.

⁷ Szerzej na ten temat pisze m.in. R.A. Emmons, *Levels and domains in personality: An introduction*, „Journal of Personality” 63(1995), nr 3, s. 341–364; D.C. Funder, *The personality puzzle*, New York 1997; T. Mądrzycki, *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany (nowe podejście)*, Gdańsk 1996.

⁸ A.C. Heath, P.A. Madden, C.R. Cloninger, N.G. Martin, *Genetic and environmental structure of personality*, ed. C.R. Cloninger, w: *Personality and psychopathology*, Washington 1999, s. 343–367.

Same wrodzone dyspozycje — bez odpowiednich nawyków i czynności intencjonalnych — nie stwarzają człowiekowi dostatecznych możliwości adaptacyjnych, nie umożliwiają nawet przetrwania. Osoba nie ma bowiem wrodzonych struktur poznawczo-popędowo-motorycznych, czyli instynktów, które rozpadają się i pozostaje tylko jeden ich człon — popędowy czy popędowo-emocjonalny i dlatego musi uczyć się rozpoznawania przedmiotów służących zaspokajaniu jej potrzeb oraz przyswajać sobie czynności, za pomocą których zaspokajanie to może być realizowane. Na podstawie tak konstytuowanego poziomu rozwijają się dwa genetycznie młodsze poziomy, które między innymi regulują zaspokajanie potrzeb i popędów związanych z tym pierwszym poziomem. Główną rolę w tej regulacji spełnia świadomość, która w sposób niepełny podporządkowuje sobie dwa niższe poziomy⁹.

Drugi poziom kształtuje się na podstawie wyżej wymienionych dyspozycji i mechanizmów o podłożu biologicznym i jest określany jako poziom nawyków. Wiąże się on z odruchami, które służą zaspokajaniu określonych potrzeb jednostki, a w miarę upływu czasu i nabywania przez nią doświadczenia coraz bardziej wzbogacają się, utrwalają i automatyzują, a tym samym prowadzą do powstania nawyków, czyli ciągu reakcji na odpowiedni szereg bodźców¹⁰. Tak określone nawyki mają mniej lub bardziej konkretny charakter; są powiązane z określonymi sytuacjami i mogą być generalizowane na sytuacje podobne. Ich stopień generalizacji może być różny. Im bardziej jest utrwalony nawyk, tym mniejsza ilość informacji bodźcowej zdolna jest wywołać określoną reakcję podmiotu, a więc tym mniejsza rola aktualnych doświadczeń. Poza tym w wypadku kierowania się nawykami występuje wpływ uprzedniego doświadczenia oraz aktualnie działających bodźców na zachowanie jednostki, co pozwala stwierdzić, że nawykowe zachowanie jest w znacznym stopniu zdeterminowane przeszłością i historią życia jednostki¹¹.

Trzeci poziom osobowości, określany jako poziom świadomości, jest najmłodszym filo- i ontogenetycznie poziomem funkcjonowania, a przy tym najbardziej elastycznym i efektywnym. Wiąże się on z myśleniem abstrakcyjnym i posługiwaniem językiem, a więc z tym co ma swoiście ludzki wymiar, przy czym świadomość stanowi tu pewnego rodzaju potencjalność, która w odpowiednich warunkach — w stanie czuwania — może być aktualizowana w postaci uświadomienia sobie niektórych spraw, związków między zjawiskami, co stwarza osobie możliwości integracji doświadczenia i kierowania swym zachowaniem¹². Podstawową zaś formą funkcjonowania jednostki na poziomie świadomości jest działanie, rozumiane jako aktywność intencjonalna, a więc specyficzna dla człowieka¹³.

⁹ Tamże.

¹⁰ R.A. Emmons, *Levels and domains in personality: An introduction*, art. cyt., s. 350–359.

¹¹ M. Frese, J. Stewart, B. Hannover, *Goal orientation and planfulness: action styles as personality concepts*, „Journal of personality and Social Psychology” 52(1987), s. 1183–1190.

¹² Tamże.

¹³ M. Frese, J. Stewart, B. Hannover, *Goal orientation and planfulness: action styles as personality concepts*, „Journal of Personality and Social Psychology” 52(1987), s. 1182–1190.

Tak określona osobowości jest źródłem intencjonalnych aktywności osoby. Obejmuje ona, podobnie jak działanie, aspekt motywacyjny, instrumentalny i stylizacyjny. Pierwszy z nich dynamizuje i ukierunkowuje czynności. Zalicza się tu wartości, ideały, dążenia, a także przekonania jednostki. Z kolei drugi określa poziom ich wykonania. Można tu wyodrębnić takie dyspozycje instrumentalne, jak: wiedza, inteligencja, zdolności oraz umiejętności. Trzeci z kolei przejawia się w sposobie tworzenia planów i ich realizacji. Aspekty te są ze sobą ściśle powiązane. Każdy z nich odnosi się także do działania. W praktyce można dostrzec wzajemne powiązania pomiędzy poszczególnymi aspektami osobowości i działania. Na przykład potrzeby wpływają na przebieg i wynik działania, z kolei przebieg i wynik działania znajduje się u podstaw określonych potrzeb¹⁴.

Każda jednostka pomimo swojego podobieństwa do innych osób ma sobie właściwe cechy emocjonalne, temperamentalne i wolicjonalne, które stanowią zespół właściwości i jako takie determinują osobowość. Każdy człowiek jest więc z jednej strony podobny do innych, z drugiej zaś różni się od nich wyjątkowością swych doświadczeń i odmiennością własnego „ja”, które tworzy zasadniczy zrąb osobowości. Istotną rolę spełniają tu pewne szczególne zdolności nazywane wyznacznikami osobowości. Obejmują one: skłonności, przez które rozumie się swoiste tendencje dynamiczne mówiące o tym, jakie dana jednostka przejawia zainteresowanie, czego pragnie, dokąd dąży; zdolności, które są zawsze zdolnościami do czegoś, do jakiegoś, konkretnego działania; emocjonalność i uczuciowość; inteligencję, uzdolnienia, potrzeby psychiczne, postawy społeczne, przekonania; temperament wyrażający się w tempie i rytmie procesów psychicznych jednostki oraz charakter, czyli cechy wyciskające piętno na wszystkim, co jednostka robi, jak też jej cechy wyrażające specyficzną indywidualną postawę wobec świata i ludzi¹⁵.

Prezentowane rozumienie osobowości charakteryzuje się nie tylko szerokim, trójpoziomym ujmowaniem osobowości, ale i łączeniem jej z podejmowanymi przez człowieka interakcjami. Osobowość kształtuje się więc zarówno poprzez uczestnictwo w działaniu. Poszczególne jej elementy strukturalne są czynnikiem wpływającym zarówno na podejmowanie interakcji społecznych, jak i na ich ukierunkowanie.⁷

II. PODSTAWOWY WYMIAR OSOBOWOŚCI KATECHIZOWANEJ MŁODZIEŻY

Najistotniejszą dymensją osobowości młodzieży, w tym także katechizowanej, jest ekstrawersja — introwersja. Stanowi ona dwa bieguny podstawowego wymiaru osobowości człowieka¹⁶.

¹⁴ T. Mądrzycki, *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, dz. cyt., s. 21 i nn.

¹⁵ L.A. Pervin, *Personality: theory and research*, New York 1993⁵, s. 12 i nn.

¹⁶ Nazwy tego wymiaru osobowości w literaturze psychologicznej rozpowszechnił C.G. Jung, który wprowadził wartościowe rozróżnienie pomiędzy ekstrawersją i introwersją. Szczegółowej analizy koncepcji ekstrawersji — introwersji dokonał H.J. Eysenck, który obok ekstrawersji — introwersji wyodrębnił neurotyzm, (chwiejność emocjonalną, zaburzenia w zakresie uczuciowości) i psychotyzm (zaburzenia myślenia); zob. H.J. E y s e n c k, *Is there a paradigm in personality research?*, „Journal of

Powstanie tych typów osobowości katechizowanej młodzieży zdeterminowane jest przez układ nerwowy i środowisko. Istotną rolę spełnia tu genotyp młodego człowieka. Różnice indywidualne, jakie występują pomiędzy tak wyodrębnionymi typami, związane są z poziomem pobudzenia korowego, które u introwertyków jest wyższe niż u ekstrawertyków. Natomiast hamowanie korowe jest wyższe u ekstrawertyków niż u introwertyków¹⁷.

Osobowość młodego człowieka, której podstawowym wymiarem jest ekstrawersja charakteryzuje otwartość na świat zewnętrzny, nastawienie na zewnątrz i duża potrzeba działania, przy równoczesnej łatwości kontaktów z ludźmi. Ekstrawertycy przejawiają bardziej obiektywną wizję świata. Ich uwaga skierowana jest na świat zewnętrzny. Typowy młody ekstrawertyk jest towarzyski, ruchliwy, ma wielu przyjaciół, odczuwa potrzebę posiadania kogoś, z kim mógłby stale rozmawiać. Nie lubi samotności, czy podejmowania analizy własnego postępowania lecz przejawia zamiłowanie do ciągłej zmiany, długich rozmów, śmiechu i żartów. Przejawia on tendencje do podejmowania działań ryzykownych, którym towarzyszy napięcie. Ekstrawertyk kieruje się chwilowym impulsem, działa pod wpływem sytuacji, w której aktualnie się znajduje. Jest on osobą impulsywną, skłonny do reakcji agresywnych. Łatwo traci panowanie nad sobą i nie odznacza się dobrą kontrolą nad swoimi uczuciami. Nie zawsze ekstrawertyk odznacza się rzetelnością w zakresie podejmowanego działania¹⁸.

Tak określone cechy młodego ekstrawertyka ułatwiają mu podejmowanie działania, nawiązywanie kontaktów międzyludzkich. Dzięki swojej otwartości skupia on wokół siebie wielu ludzi, z którymi nawiązuje bliskie relacje.

Katechizowana młodzież o osobowości, dla której podstawową dymensją jest introwersja abstrahuje od obiektywnych warunków otoczenia. Uwaga wychowanków skierowana jest przede wszystkim na własne wnętrze. Typowy introwertyk jest osobą spokojną, chętnie analizującą własne uczucia, postawy i zachowanie, skłonny do introspekcji. Lubi on raczej czytać książki niż przebywać w towarzystwie znajomych osób. W relacjach z innymi przejawia tendencje do dystansu, powściągliwości, z wyjątkiem wąskiego grona przyjaciół. Introwertyk ma niewielu znajomych i przyjaciół, a w ich doborze jest bardzo wymagający. W działaniu nie jest impulsywny, lecz ostrożny i unika napięcia. Lubi podejmować plany na dłuższy okres, wieść uporządkowany tryb życia, a przy tym parę razy przymierza się, zanim coś zrobi. Uczucia swoje oddaje bardzo dokładnej kontroli, rzadko zachowuje się w sposób agresywny, niełatwo da się wyprowadzić z równowagi. Jego postawa wobec przyszłości często zabarwiona jest pesymizmem. Introwertyk przywiązuje znaczenie do wartości etycznych. Z przyjętych na siebie zobowiązań wywiązuje się sumiennie i nawet sprawy związane z codzienną egzystencją traktuje serio. Zwykle ma opinię człowieka, na którym można polegać¹⁹.

Research in Personality" 17(1983), s. 369-397; tenże, *Dimensions of personality*, 16,5 or 3? — Criteria for a taxonomic paradigm. „Personality and Individual Differences" 12(1991), s. 773-790; C.G. Jung, *The structure and dynamics of the psyche*, Princeton 1960.

¹⁷ H.J. Eysenck, *Human learning and individual differences*, „Educational Psychology" 3(1983), s. 169-180.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

W rzeczywistości nie występuje czysty typ zachowania ekstrawertyka czy introwertyka. Jest to tylko konstrukt teoretyczny, określany jako „idealny przypadek”. Przeciętny katechizowany ma cechy osobowości jednego i drugiego typu z przewagą ekstra- lub introwersji, co tym samym warunkuje jakość jego aktywności. Można jednak mówić o zespole cech i reakcji osobowości katechizowanej młodzieży charakterystycznych dla typowego introwertyka czy ekstrawertyka.

Zwrócenie uwagi na dwa bieguny osobowości, jakimi są ekstrawersja i introwersja ma istotne znaczenie z punktu widzenia, jakie stwarzają cechy charakterystyczne dla obu tych typów osobowości w przejawianej przez katechizowaną młodzież aktywności. Jednostka o cechach typowych dla ekstrawertyka w przeciwieństwie do introwertyka odznacza się w dużej mierze łatwością nawiązywania kontaktów, jest osobą otwartą i aktywną a zarazem impulsywną w toku interakcji katechetycznych. Z kolei introwertyk jest uporządkowany i zorganizowany w działaniu, a z podjętych zadań wywiązuje się sumiennie. Trzeba jednak pamiętać, że to czy dana osoba jest ekstra- czy introwertykiem w dużej mierze zależy nie tylko od uwarunkowań biologicznych (m.in. genotypu), ale także od środowiskowych. Środowisko warunkuje w sposób istotny to, czy dana jednostka — na bazie wrodzonych predyspozycji — wypracuje sobie określone wzorce aktywności, przejawiane w toku interakcji katechetycznych.

III. AKTYWNOŚĆ WŁASNA KATECHIZOWANEJ MŁODZIEŻY

Aktywność własna katechizowanej młodzieży, niezależnie od orientacji teoretyczno-metodologicznej, jest ujmowana przez poszczególnych autorów jako stan, zdolność, właściwość indywidualna i wrodzona jednostki polegająca na większej niż u innych częstości oraz intensywności jakiegoś rodzaju działań²⁰. Wśród istotnych cech tej aktywności wymienia się: pewną samorczutność i samodzielność działania młodzieży; skłonność i zdolność do żywego i czynnego reagowania uwagą, uczuciem i myślą na rozmaite bodźce; sytuacje i zadania, które stwarza życie oraz przejawianie zainteresowań w toku dążenia do poznania, zbadania i opanowania rzeczy oraz faktów, które młodzież zaciekały. Aktywność własna katechizowanej młodzieży stanowi więc podstawę wszelkich zachowań, a jej źródła mogą tkwić bądź w potrzebach młodzieży, bądź w zadaniach, jakie stawia przed katechizowanymi środowisko społeczno-kulturowe.

Szczególnie doniosłym źródłem aktywności katechizowanej młodzieży są potrzeby społeczne, nabywane przez nią na drodze doświadczenia i współdziałania z innymi ludźmi. Natomiast zadania pobudzające jednostkę do działania są wyznaczane nie tylko przez inne osoby, ale i przez aktualną sytuację czy też mogą być przyjmowane na zasadzie jej własnego wyboru. Młodzież, podejmując i reali-

²⁰ A.M. Costalat-Founeau, *Identity dynamics, action, and context*, „Journal for the Theory of Social Behaviour” 29(1999), nr 1, s. 289–290; W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1998, s. 16; N. Sillamy, *Słownik psychologii*, Poznań 1994, s. 14; A.S. Reber, *Słownik psychologii*, pod red. I. Kurcza, K. Skarżyńskiej, Warszawa 2000, s. 32–33; W. Szewczuk, *Aktywność*, w: *Encyklopedia psychologii*, pod red. W. Szewczuka, Warszawa 1998, s. 10–11.

zując zadania, pokonując różne trudności towarzyszące ich wykonaniu, doskonalili siebie i swoje działanie²¹.

O kierunku i natężeniu aktywności katechizowanej młodzieży decyduje każdorazowo sytuacja jednostki, jej stan wewnętrzny i stan jej otoczenia. Ważne są więc zdarzenia (w organizmie lub w otoczeniu), informacje o zdarzeniach, potrzeby, sekwencje czynności i zniesienie stanu potrzeby. Przejawiana przez katechizowaną młodzież aktywność zaczyna się informacją o zdarzeniu na tle istniejących potrzeb i kończy zniesieniem stanu zaktywizowanej potrzeby. Ograniczenie analizy aktywności młodych adresatów katechezy do samej sekwencji czynności jest wyrwaniem jej z kontekstu, bez którego traci ona sens²².

W warunkach społecznego życia aktywność katechizowanej młodzieży przybiera postać działania świadomego, charakteryzującego się bogactwem form. Jedną z nich jest aktywność ogólna, pozbawiona ukierunkowania na określony cel, z niespecyficzną aktywacją, najczęściej poprzedzającą określoną formę aktywności specyficznej. Jest więc fazą przygotowawczą²³. Obok tej formy aktywności występują formy aktywności specyficznej, do których zalicza się m.in. aktywność fizyczną, psychiczną z odmianami aktywności sensorycznej, intelektualnej, poznawczej, psychomotorycznej, aktywność kulturową, społeczną.

Każda z form aktywności — niezależnie od tego, do jakiej kategorii jest zaliczana — ma zawsze pewien kierunek, który pedagogika i psychologia określa jako cel. Poza tym może mieć ona zróżnicowany charakter, np. zewnętrzny lub wewnętrzny, twórczy lub odtwórczy. Aktywność zewnętrzna katechizowanej młodzieży polega na wykonywaniu zadań wynikających z uczestnictwa w określonym systemie społecznym, ze stosunków i zależności od otaczającego świata. Z kolei aktywność wewnętrzna obejmuje procesy psychiczne, np. spostrzegania i pojmowania, myślenia i rozumowania²⁴.

Współczesna katechetyka integralna szczególną rolę w rozwoju osobowości młodzieży przypisuje aktywności twórczej polegającej na wszelkiej psychofizycznej działalności uczniów, która tworzy coś nowego a zarazem wartościowego. W przypadku katechizowanej młodzieży chodzi głównie o wytwory i (lub) zachowanie nowe a zarazem cenne dla nich samych²⁵. Efektem tej aktywności są przedmioty (wytwory, zachowania, odkrycia) nowe i pożyteczne dla samej twórczo działającej młodzieży.

Przeciwieństwem aktywności twórczej katechizowanych uczniów jest działalność odtwórcza. Polega ona na realizowaniu przez młodzież znanych zadań w znany sobie sposób, czyli na naśladowaniu, reprodukowaniu, powtarzaniu. W rezultacie takiego działania katechizowana młodzież nie dochodzi do żadnych nowych wyników, a próbując rozwiązać nowe zadania poprzez odtwórcze formy aktywności, nie może osiągnąć zamierzonego celu²⁶.

²¹ A. Jagiełło, *Działanie ludzkie*, w: *Psychologia dla teologów*, pod red. J. Makselona, Kraków 1995, s. 152–153.

²² A.M. Costalat-Founeau, *Identity dynamics, action, and context*, op. cit., s. 291–295.

²³ Tamże, s. 295–297.

²⁴ J. Sobańska, *Aktywność psychomotoryczna dzieci i młodzieży*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 22–24.

²⁵ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 1999, s. 444–446.

W tym miejscu trzeba zauważyć, że formy aktywności zewnętrznej i wewnętrznej katechizowanej młodzieży niejednokrotnie występują równocześnie i są ściśle ze sobą powiązane. To, co dzieje się w psychice młodego człowieka wpływa na jego zachowanie, które przez to staje się uzewnętrznieniem myśli i przeżyć. Z kolei aktywność twórcza lub odtwórcza może mieć charakter zewnętrzny lub wewnętrzny, przy czym aktywność twórcza nie opiera się jednak na żadnych znanych regułach działania. Jej celem i istotą jest wychodzenie poza posiadane informacje i tworzenie lub odkrywanie nowych.

Aktywność własna katechizowanej młodzieży stanowi istotny element integralnego rozwoju osobowości człowieka. Ma ona charakter wielostronny. Obejmuje więc wszystkie sfery osobowości wychowanka, a więc sferę emocjonalną, intelektualną, sensoryczną i recepcyjno-werbalną. Stąd też młodzież aktywna w toku działania dokonuje zmian nie tylko w środowisku społeczno-kulturowym, ale także nabywa nowe formy zachowania, rozwija i kształtuje siebie. W przypadku, gdy zostanie zaniedbany proces rozwijania aktywności, rodzą się różnorodne postawy bierności (np. lenistwo, brak sumienności, bierność fiaskowa ujawniająca się w przekonaniu o własnej nieudolności)²⁷.

Omawiana tu aktywność katechizowanej młodzieży jest determinowana podstawową dymensją osobowości — ekstrawersją lub introwersją. Właściwości osobowościowe katechizowanej młodzieży oraz sprzyjające warunki obiektywne pozwalają wyzwolić lub zintensyfikować wszechstronne aktywizowanie wychowanków²⁸. Młodzież aktywna w toku działania dokonuje nie tylko zmian w środowisku, ale także w sobie: uczy się nowych form zachowania, rozwija i kształtuje siebie. W przypadku, gdy zostanie zaniedbany proces rozwijania aktywności młodzieży rodzą się różnorodne postawy bierności jak: lenistwo, brak sumienności, a nawet bierność fiaskowa ujawniająca się w przekonaniu o własnej nieudolności²⁹.

IV. OSOBOWOŚĆ MŁODZIEŻY A JEJ AKTYWNOŚĆ W SZKOLNYM NAUCZANIU RELIGII

Wszechstronna aktywność obejmuje całego człowieka, wszystkie sfery jego istnienia i działania, czyli: sferę emocjonalną, intelektualną, sensomotoryczną, recepcyjno-werbalną. Dlatego w szkolnym nauczaniu religii, które dąży do integralnego rozwoju osobowości uczniów, powinno się pobudzać do aktywności wszystkie duchowe siły młodzieży, obejmujące aktywność: intelektualną służącą rozwijaniu samodzielnego myślenia wychowanków; emocjonalną — prowadzącą do przeżywania poznawanych treści; sensomotoryczną — łączącą myślenie z działaniem; recepcyjną i werbalną — związaną z przyswojeniem treści i ich słownym wyrażaniem.

²⁶ U. Nudlen, Ch. Hardless, *Activity visualization and formative assessment in virtual learning environments*, w: Selected papers from the 10th International Conference on College Teaching and Learning, ed. J.A. Chambers, USA: Florida 1999, s. 118–119.

²⁷ M. Sonda j, *Potrzeba katechezy aktywizującej*, AK 84(1992), z. 2, s. 247.

²⁸ M. Śnieżyński, *Efektywność kształcenia*, Kraków 1992, s. 76–77; tenże, *Nauczanie aktywizujące*, Kraków 1984, s. 7–8.

²⁹ M. Sonda j, *Potrzeba katechezy aktywizującej*, art. cyt., s. 247.

Aktywność młodzieży w toku szkolnego nauczania religii zależy od wpływu wielu czynników. Jednym z nich jest osobowość uczniów. Stanowi ona istotny determinant podejmowanych przez katechizowaną młodzież różnych form aktywności. Zakres i jakość tych działań jest często warunkowana strukturą osobowości, a w sposób szczególny jednym z jej wymiarów, konstytuowanym przez takie bieguny, jak: ekstrawersja i introwersja. Dlatego katecheta powinien mieć na uwadze istotne wyznaczniki osobowości katechizowanej młodzieży. Wpływają one na to, w jaki sposób jednostka podejmuje działanie, ile wysiłku jednocześnie wkłada w wykonywanie zadań i jaki jest typowy dla niej sposób reagowania czy działania.

Katechizowana młodzież z przewagą cech i reakcji charakterystycznych dla typowego ekstrawertyka sama chętnie uczestniczy w interakcjach społecznych. Nie potrzebuje więc dodatkowych bodźców pobudzających ją do tego typu działania. W jej strukturę osobowości wpisana jest stała predyspozycja do szeroko rozumianej aktywności. Typowi ekstrawertycy kierują się jednak chwilowym impulsem i w toku działania „lubią płać figle”, zawsze na wszystko mają gotową odpowiedź. Odnaczają się specyficznym poczuciem humoru. Są także skłonni do reakcji agresywnych, łatwo mogą tracić panowanie nad sobą i nie zawsze rzetelnie wykonują stawiane przed nimi zadania. Nie wystarczy więc ukazać ekstrawertykom cel działań, lecz trzeba także pomagać im w dobieraniu uczciwych środków. Katecheta powinien przy tym dyskretnie i stopniowo uczyć ekstrawertyków opanowania własnych, często impulsywnych, reakcji i wdrażać go kontroli uczuć. Ważne przy tym jest wspomaganie ekstrawertyków w nabywaniu takich cech, jak: rzetelność, sumienność.

Katechizowana młodzież, która ma osobowość o dominującym wymiarze ekstrawersji nie potrzebuje więc dodatkowych bodźców pobudzających do działania. W jej naturę wpisana jest bowiem stała predyspozycja do szeroko rozumianej aktywności. Ekstrawertycy chętnie podejmują każde zadanie. Często jednak w ich działaniu nie widać wyraźnie określonego planu. Dlatego nie wystarczy ekstrawertykom ukazać tylko cel, trzeba jeszcze pomagać im w dobieraniu uczciwych i odpowiednich środków. Katechizowani o osobowości ekstrawertyka potrafią animować grupę katechetyczną, wprowadzają dobry nastrój w czasie lekcji i bardzo szybko udzielają odpowiedzi na postawione pytania. Aktywność ekstrawertyków ogranicza się niejednokrotnie do uzyskania sukcesów, a to dzięki wrodzonemu sprytowi przychodzącemu im łatwo. Katecheta nie może więc zbyt chwalić ekstrawertyków za osiągnięcia, które są często dokonywane przy minimum wysiłku.

Katechizowana młodzież, która odznacza się introwersją potrzebuje dodatkowych bodźców, aktywizujących ją do podejmowania różnych form działalności w czasie lekcji. Małej wydajności intrawertyków w czasie wykonywania zadań nie można uważać za przejaw lenistwa. Często bowiem jest ona spowodowana niewiarą we własne siły lub chwilową depresją. Pożądane są tu wzmocnienia dodatnie oddziaływujące na motywację melancholika.

Dlatego katecheta powinien często nagradzać intrawertyków za wykonane zadanie. Wobec silnej wrażliwości intrawertyków trzeba otaczać ich jak największą dobrocią i unikać powodów do zawstydzenia, czy krytyki publicznej. Ponadto

młodzież o osobowości intrawertyka potrzebuje pomocy w konkretyzacji celu, jaki ma osiągnąć. Katecheta powinien więc zwracać szczególną uwagę na intrawertyków, ukierunkowywać ich działania, udzielać dodatkowych wzmocnień w postaci prostych stwierdzeń: „wiem, że na ciebie mogę liczyć”, „ty potrafisz to wykonać”. Intrawertycy potrzebują więcej czasu, aby wykonać powierzone im zadanie i szczególne umocnienia w nadziei.

W szkolnym nauczaniu religii, gdy młodzież podejmuje różne czynności, gdy jest aktywizowana przez katechetę, różnice indywidualne w jakości czy wydajności podejmowanych działań uwarunkowanych osobowościowo są łatwo dostrzegalne. Zanikają one wówczas, kiedy katechizowani znajdują się w warunkach optymalnych, niestresowych, kiedy możliwa jest taka organizacja struktury jednostki lekcyjnej, aby jej przebieg odpowiadał osobowościowym determinantom katechizowanej młodzieży cechującym dane osoby³⁰.

Katechizowani, którzy odznaczają się cechami i reakcjami typowymi dla introwertyków ukazują się spokojnym, refleksyjnym usposobieniem, a przy tym przejawiają tendencje do zorganizowania własnego działania. Potrzebują oni więcej czasu na wykonanie zadania, dodatkowych bodźców aktywizujących. Katecheta powinien więc uznać prawo introwertyków do introspekcji, zorganizowanego i uporządkowanego działania czy też do przejawianej w toku interakcji wrażliwości. Wymaga to także ze strony katechety wzmacniania młodzieży o dymensji introwertyka w rzetelnym i sumiennym działaniu, a także wyrażania życzliwości, unikania powodów do zawstydzania czy krytyki publicznej.

Osobowość młodzieży, a zwłaszcza związana z nią ekstrawersja i introwersja, w znacznym stopniu decydują o tym, w jaki sposób katechizowani uczestniczą w interakcjach katechetycznych, czy i w jakim zakresie nawiązują kontakt z rówieśnikami i z katechetą, jakie przejawiają postawy, co „wnoszą” ze sobą do tej przestrzeni interakcyjnej, czy podejmowane przez nich działania są adekwatne do sytuacji i czy pozwalają na efektywne rozwiązywanie przez uczestników katechezy zadań oraz problemów egzystencjalnych, jaki jest związek między zachowaniami jednej osoby z zachowaniami innych osób.

W szkolnym nauczaniu religii młodzież uczestniczy w różnych formach aktywności. Pozwala to katechecie na obserwowanie i dostrzeganie różnic indywidualnych w jakości czy wydajności podejmowanych przez katechizowaną młodzież — w określonej sytuacji — zachowań. Istnieje także możliwość obserwowania następstw zachowań uczniów pozostających ze sobą w kontakcie, wyraźnego dostrzegania związków między zachowaniami jednej osoby z zachowaniami rówieśników, jak też wyraźnego dostrzegania związku między postawami nauczyciela religii a zachowaniami młodzieży.

V. WNIOSKI I POSTULATY KATECHETYCZNE

Każdy młody człowiek odznacza się cechami i reakcjami osobowościowymi dla niego, które stanowią istotny determinant aktywności w toku szkolnego

³⁰ A. Jagiełło, *Działanie ludzkie*, art. cyt., s. 159–160.

nauczania religii. Ważna jest więc, ze strony katechety, świadomość różnic w strukturze osobowości młodzieży, które to różnice w sposób znaczący warunkują jej aktywność w szkolnym nauczaniu religii. Poznanie osobowościowych determinantów podejmowanych przez młodzież różnych form aktywności jest jednym z podstawowych warunków efektywności pracy dydaktyczno-wychowawczej katechety. Skłania nauczyciela religii do poszukiwania i stosowania odmiennych sposobów wychowania czy wzmacniania postaw wynikających z wiary.

Dla katechety głównym i niezastąpionym instrumentem, umożliwiającym poznanie osobowości uczniów jest obserwacja uczestnicząca, realizowana w szkolnym nauczaniu religii. Uzyskane w toku obserwacji spostrzeżenia pozwolą katechezie lepiej poznać, a przez to także zrozumieć młodzież, dostrzec jej zalety, które nie od razu można zauważyć przy powierzchownej obserwacji, a następnie podjąć konkretne działania ukierunkowane na wzmacnianie pozytywnych cech uczniów i udzielanie pomocy w pracy nad sobą. Pozwoli to także wzmocnić w katechizowanych ich własną samoocenę, co jest szczególnie znaczące dla tych uczniów, którzy odznaczają się niską samooceną, poszukują różnych, często niepożądanych wychowawczo, form akceptacji i dowartościowania.

Należy pamiętać, że wyodrębnione charakterystyczne zachowania typowego ekstrawertyka i introwertyka są tylko schematem, konstrukcją teoretyczną, ułatwiającą poznanie pewnych właściwości katechizowanej młodzieży i ich struktury osobowości. Nie docierają jednak do głębi osobowości. Dlatego wymagają od nauczyciela religii rozpoznania w każdym uczniu jego niepowtarzalności, nawiązania bliskiego kontaktu i wzbudzania zaufania.

Katecheta, planując różne formy aktywizowania młodzieży w szkolnym nauczaniu religii powinien uwzględnić bogactwo elementów, składających się na strukturę osobowości młodego człowieka, a z dodatnich cech, jakie przejawiają katechizowani, korzystać jako z wrodzonych predyspozycji. Wymaga to także od katechety zaakceptowania ujemnych cech młodzieży i udzielania jej pomocy tak, by w rezultacie posiadanie tych cech mogło być wykorzystane w pozytywny sposób, stosownie do wrodzonych predyspozycji. Katechizowana młodzież ma doświadczać, że jej predyspozycje osobowościowe, znajdują się w centrum interakcji katechetycznych. Wszystko to powinno być podejmowane w świetle Objawienia Bożego, Ewangelii i nauki Kościoła, co sprawi, że wartości ludzkie — odczytane w świetle wartości Bożych — zostaną zintegrowane ze wszystkimi elementami życia chrześcijańskiego.

Katecheta, uwzględniając aktywność charakterystyczną dla ekstrawertyka i introwertyka powinien — organizując różne sytuacje edukacyjne — tworzyć zespoły złożone z osób o różnym usposobieniu oraz uwrażliwiać grupę katechetyczną na bogactwo cech, składających się na odrębną, niepowtarzalną strukturę osobowości każdego człowieka. Nieuniknione w tej sytuacji jest stosowanie zróżnicowanych metod dydaktycznych i wychowawczych, ze szczególnym uwzględnieniem metod aktywizujących. Stwarza to okazję do dialogu i współdziałania, a przez to także do poznania katechizowanej młodzieży oraz do nawiązania z nią osobowej relacji, co umożliwi nauczycielowi religii dostosowanie do potrzeb i wrodzonych predyspozycji młodzieży, zarówno merytorycznych, jak i metodycznych aspektów aktywizowania.

Organizując różne formy aktywności, stosownie do predyspozycji osobowościowych młodzieży, katecheta powinien pamiętać, że w ramach swojej posługi ma pomagać młodzieży w odkrywaniu prawdziwego wymiaru człowieczeństwa i doprowadzaniu do dojrzałości dyspozycji osobowych, bez których nie jest możliwy autentyczny rozwój wiary.

PERSÖNLICHE DETERMINANTEN DER JUGENDAKTIVITÄTEN IM SCHULISCHEN RELIGIONSUNTERRICHT

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag stellt eine tiefgründige Analyse der seelsorgerischen Praxis im polnischen Schulwesen dar. In der Diskussion über die persönlichen Determinanten dieses Unterrichts konzentriert sich die Autorin auf die Bestimmung und Präzisierung der Persönlichkeit als solche, um dann das Problem der Vernetzung und Verbindung des Religionsunterrichts mit der Schule als Medium dieses Unterrichts anzugehen. Als Konsequenz der durchgeführten Analyse entstanden seelsorgerische Anträge und Postulate. Darunter sind aufzuzählen: Mitwirken am Unterricht, Eindringen in das Schema des Unterrichts, Übermaß an theoretischen Konstruktionen, Notwendigkeit der Aktivierung der Jugend unter Berücksichtigung ihrer Natürlichkeit und persönlichen Haltung. Das Ganze sollte dominiert sein von der Sorge um die richtige, integrale Entwicklung der Persönlichkeit der von der Seelsorge umfassten Jugend.